

Kleiner deutscher Familiennamenatlas. Entstehung, Gebrauch, Verbreitung und Bedeutung der Familiennamen [Kis német családnévátlasz. A családnévek eredete, használata, elterjedtsége és jelentése]

Szerkesztők: DAMARIS NÜBLING – KONRAD KUNZE.

De Gruyter, Berlin–Boston, 2023. 729 lap

1. Az alább ismertetett kötet a 2005–2015 között megvalósult nagyszabású névföldrajzi projekthez, a Deutscher Familiennamenatlas (DFA.) projektjéhez kapcsolódik. Egyrészt tekinthető egyfajta kézikönyvnek, amely összefoglalja a mai Németország teljes családnévanyagának tipológiai és névföldrajzi vizsgálatát nyújtó DFA. hét kötetének legfontosabb megállapításait. Másrészt bele is illeszkedik a kötetek sorába, és mind kultúrtörténeti, mind nyelvföldrajzi szempontból az eddiginél mélyebb elemzését adja a családnévanyagának. Ez a DFA. kutatási projektjének eredetileg nem volt célja, ám a projektet kísérő egyetemi munka során szükségessé vált. E szempontból is fontos kiemelni, hogy ahogyan a DFA., úgy a Kleiner Deutscher Familiennamenatlas (K DFA.) is egyaránt szól a névkutatókhoz és a családnévek iránt érdeklődő laikus nagyközönséghez.

A kiadvány hét fejezete közül az ötödik foglalja össze a DFA. első három (a családnévek hangtani és morfológiai vonatkozásait tárgyaló) kötetének anyagát, míg a hatodik fejezet a DFA. negyedik–hatodik (a családnévek tipológiai elemzését tartalmazó) kötetének eredményeit összegzi. Az ismertetett kiadvány második, harmadik, negyedik és hetedik fejezete a DFA. projektjéhez kötődő, azon alapuló, de a kötetekben nem közölt további megállapításokat tartalmazza, bőségesen szemléltetve térképlapokkal.

2. Az első fejezet (1–9) bemutatja a kötetet a DFA.-val összevetve, kijelölve a helyét a német névföldrajzi kutatásokban „kis” családnévátlaszként. Ezután rövid összefoglalót közöl a kötet további hat fejezetének tartalmáról. A fejezet második felében ismerteti az atlasz családnévadatainak forrását és azok feldolgozásának módját. A német családnév-kutatási hagyományoknak megfelelően a DFA. forrásaként telefonkönyvek és az előfizetők ezekben feltüntetett név- és lakhelyadatai szolgálnak. 2005-ben Németország lakosságának hozzávetőlegesen 92%-a rendelkezett vezetékes telefontal, a piacot pedig a Deutsche Telekom monopolizálta, így egyetlen forrásból összegyűjthető volt a mai Németország csaknem teljes családnévanyaga és az egyes családnévek földrajzi kötődése. A német nyelvjárások napjainkig tartó földrajzi stabilitása okán a családnévek kialakulásától számított 600–800 év múltán is kb. 85%-os kontinuitásról lehet beszélni a nevek földrajzi elterjedtsége kapcsán. Emellett a német nyelv területi változatainak markáns eltérései a nevekben is megmutatkoznak – pl. *Schmi(e)d*, *Schmitt*, *Schmitz* –, így a mai családnévek nemcsak felhasználhatók a történeti névföldrajzi vizsgálatokra, hanem kartográfiai módszerekkel való ábrázolásuk, térképen való megjelenítésük a névjárásokat is kijelöli.

A fejezet szintén tartalmazza a térképlapokon használt jelöléseket és a térképek értelmezésének útmutatóját, valamint a kötetben használt rövidítések listáját és feloldását, valamint a leggyakrabban használt terminusokat és értelmezésüket (6–7).

A második fejezet (10–48) a német családnevek kialakulásának folyamatát követi végig térben és időben. E folyamatot térképek teszik vizuálisan is jól láthatóvá. A fejezet kitér a kételemű névszerkezet és ezen belül a családnevek helyesírási kérdéseire, valamint bemutatja a német családnévrendszert jellemző és a DFA. kutatásában a családnevek osztályozására használt típusokat, valamint azokat a családneveket felépítő grammatikai mintázatokat, amelyek jellemzőek az egyes névtípusokra. Az alkalmazott tipológia a német névtan hagyományaira és legújabb eredményeire is épül, megkülönböztetve olyan, korábban csak marginálisan említett kategóriákat, mint a genitivusraggal ellátott, ún. másodlagos apanévi eredetű családneveké (pl. *Ungermanns, Schäfers, Winden*) és az elnevezett foglalkozására indirekt módon, az adott foglalkozásra jellemző tulajdonság, tevékenység megnevezésével utaló családneveké (pl. *Schwinghammer* 'lendítem a kalapácsot', utalva egy kovácsra). A DFA. kutatásához képest a K DFA. a családneveket csupán egy-egy típusba sorolja be, hogy egyszerűsítse a névanyag elemzését. A fejezet második fele a német családnévanyag 20. századi változásaival foglalkozik, összehasonlítva a DFA. 2005-ös adatait 1890-ből, 1942-ből és 1994-ből származó adatokkal, kimutatva különböző változásokat a családnevek használatában, és előre vetítve olyan jövőbeli elemzési lehetőségeket, mint a hierarchikus klaszteranalízis és az izonimanalízis. A fejezet végén a legújabb családnév földrajzi eredményekről olvashatunk a német nyelvterület viszonylatában.

A harmadik fejezet (48–89) a családnevek használatának grammatikai, szintaktikai és kismértékben pragmatikai jellemzőit vizsgálja mind a köznyelvi, mind a területi és társadalmi nyelvváltozatokban. Tekintettel a német nyelv grammatikai sajátosságaira, így példának okáért a grammatikai nemek meglétére, különösen érdekes jelenség a határozott névelő nevek előtti használata (pl. *die Angela Merkel* 'az Angela Merkel'), a nevek esetragos (pl. *Der Müller hat gesagt dass er den Wagner...* 'a Müller mondta, hogy ő a Wagnert...'), illetőleg többesszámú alakja (*im Verein sind zwei Müllers und drei Schmidts* 'az egyesületben van két Müller és három Schmidt', *Müllers sind gekommen* 'megjöttek Müllerék'), valamint az egyénnév + családnév sorrendjének alakulása (*Peter Müller : Müller Peter*) nyelvtörténeti, dialektológiai és szinkrón szemantikai-pragmatikai tekintetben is. Szintén kitér a fejezet a családnevek változására, kiemelve a német nyelvben létező családnévképzőket (pl. *Siegfried* > *Siebert, Seifert*), ezek morfológiai sajátosságait és földrajzi elterjedtségét. Külön rész tárgyalja a népetimológias családnév változásokat, a zsidó nevek stigmatizálását és a különböző házassági névformák népszerűségének időbeli és térbeli változását.

A német családnévanyag idegen eredetű rétegét mutatja be közelebbről a negyedik fejezet (90–177), amely a történelem során a mai Németország által elfoglalt területre betelepült különböző etnikumok és az általuk beszélt nyelvek családnévanyagának kialakulását, képzési módjait és motivációs típusait, valamint a mai német családnévanyagban megjelenő elemeit tárgyalja. A bemutatott névanyagok között találhatjuk a török, a görög, a francia, az olasz, a spanyol, a holland és a nyugati fríz, a balti (ezen belül a litván és a lett), valamint a szláv (ezen belül a cseh, a lengyel, a szlovák, több keleti szláv, az észak-macedón és a bolgár) nyelvekét. Az utóbbiak kapcsán a fejezet kitér Szlovákia családnévanyagának nyelvi összetételére is, kiemelve, hogy a tíz leggyakoribb szlovákiai családnév közül hét magyar eredetű. A fejezet ennek történeti okait is röviden kifejti, hangsúlyozva, hogy milyen hatással volt a szlovák névanyag egészére a területnek a történeti Magyarországhoz való tartozása. Valamint rámutat,

hogy ennek okán a német névanyagban egyes magyar családneveknek a szláv nyelvi környezetbe integrált alakja is megjelenik, így például a *Szabó* családnév *Szabová* női alakja is. A fejezet végül kitér a környező országokban megjelenő német családnevekre, különös tekintettel a Kelet-Európában szláv, az Amerikai Egyesült Államokban pedig angol nyelvi kontaktusban formálódott nevekre.

Kifejezetten történeti-dialektológiai elemzését adja a családneveknek az ötödik fejezet (178–266), amely a DFA. első három kötetének megállapításait foglalja össze. Példák, térképek és ábrák segítségével szemléltetve a családnevek írás- és alakváltozatairól, a családnevekben felfedezhető erős nyelvjárási és névtipológiai különbségeket is mutató hangtani, morfológiai jelenségekről, szótörténeti változásokról, szemantikai differenciálódásról olvashatunk itt.

A DFA. negyedik, ötödik és hatodik kötetét összefoglaló hatodik fejezet (267–460) a családnévanyagnak a második fejezetben bemutatott szemantikai-motivációs tipológia alapján végzett elemzését mutatja be. A családnévrendszert felépítő és dinamikusan működtető névadási sémák kijelölése mellett a családneveknek etimológiai és szemantikai elemzését is nyújtja e fejezet. Így részletesen olvashatunk arról, hogy milyen nyelvi forrásból származhattak az apanévi eredetű családnevek alapjául szolgáló egyénnevek, milyen szerepet játszottak a háznevek a német személynévadásban, milyen mesterségek őrződtek meg a családnevekben, vagy milyen tulajdonságokat tartottak a német névadó közösségek alkalmasnak az elnevezett személyek azonosítására. A származásra utaló családnevek (Herkunftsnamen) kapcsán megemlítik, majd a hetedik fejezetben részletesen tárgyalják a 'Magyarországról származó' jelentésű *Unger* családnevet és alakváltozatait: *Ungar*, *Ungerer*, *Ungers*, *Ungermann*, valamint *Hungar*, *Hunger*. Az utóbbi alakok háttérben feltehetően a magyarság latin *Hungarus* megnevezése állhat. Az *Unger* és *Hunger* alakok kifejezetten szász területen gyakoriak, ahogyan ezt a hetedik fejezetben található térkép is jól mutatja (Abb. 437a); Württemberg környékén a *Hunger* és az *Ungar*, *Ungerer* alakok, míg Nyugat-Németországban az *Ungermann* alak bukkan meg elő.

A kötet utolsó, hetedik fejezete (461–628) tartalmazza azokat az egyes nyelvjárási régiók családnévanyagát érintő mélyebb elemzéseket, amelyek a mai Németország teljes területét lefedő, átfogó vizsgálatot és általános érvényű megállapításokat célzó DFA. kutatási keretébe nem fértek bele. Talán emiatt is érzékelhető itt először, hogy az egyes fejezetek és alfejezetek különböző szerzőktől származnak: az itt tárgyalt régiók kissé eltérő részletességű áttekintésben, az elemzéseket az adott régió sajátosságaira szabva, a hasonló szempontú elemzések pedig némileg különböző megfogalmazású címekkel feltüntetve jelennek meg. Bár a teljes kötetben kiemelt szerepet kap a névföldrajz és a dialektológia, e fejezetben kerül igazán előtérbe, hogy a családnevek kialakulásának idejében még nem létezett egységes köznyelvi változat, így a családnevek nyelvjárási környezetben, földrajzilag erősen meghatározva jöttek létre. A fejezet a három nagy régió (a fel-, a közép- és az alnémet) nyugati és keleti részének, valamint az északi és keleti fríznek a családneveit több szempontból is elemzi: fonológiai (pl. hangváltozások, a latin genitívusi *-s* alakulása), helyesírási (pl. *Beter* ~ *Peter*, *Weiss* ~ *Weiß*), morfológiai (pl. kicsinyítő képzők, *Schmiedl*, *Vögele*, *Brutschin*), lexikai (pl. valódi tájszavak, a családnevek szemantikai elemzése; pl. a famunkához kötődő szavak a sváb nyelvjárársban, tipikus frank haszonállatnevek, generációs kapcsolatok megkonstruálása a névben). A kötetet a felhasznált irodalom (629–638), az ábrák listája (639–649) és egy névmutató (651–729) zárja.

3. Az ismertetett kötet újabb példája a kiemelkedő szintű elméleti és módszertani megalapozottsággal dolgozó német névtani, névföldrajzi kutatásoknak. Nemcsak össze-foglalja és ezáltal sokak számára elérhető teszi a Deutscher Familiennamenatlas kutatási eredményeit, hanem önmagában is kiválóan használható, igényes kiadású kézikönyv, mely bemutatja a német családnévanyag nyelvi, történeti, szociokulturális és földrajzi vonatkozásait, bőséges újabb ismeretet szolgáltatva a névtan, a dialektológia, a migráció- és gazdaságtörténet, az antropológia stb. kutatói és a családnevek iránt érdeklődő laikus nagyközönség számára is.

HAUBER KITTI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3616-7983>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

The Power of Names in Identity and Oppression. Narratives for Equity in Higher Education and Student Affairs

[A nevek ereje az identitásban és az elnyomásban. Narratívák a méltányosságért a felsőoktatásban és hallgatói ügyekben]

Szerkesztők: ROBIN PHELPS-WARD – WONJAE PHILLIP KIM. Routledge, New York – London, 2023. 176 + 16 lap

1. A történetek és a személyes narratívák hatékony eszközei lehetnek az önreflexiónak és a kritikai elmélet felsőoktatási kontextusban való alkalmazásának. A jelen kötet ezek közül az ún. névtörténeteket (name stories) helyezi középpontba annak elősegítése érdekében, hogy az olvasók általuk jobban megértsék a társadalmi identitást, az elnyomást, valamint az interszekcionalitást mint esélyegyenlőségi koncepciót a különféle oktatási helyzetekben, így a kollégiumi szobáktól az osztálytermeken át a tantestületi továbbképzésekig és a vezetésig irodájáig. A nevek szerepe a kötetben egyfajta belépési pont, amelyen keresztül elősegíthetők az identitásról, a hatalomról, a kiváltságokról és az elnyomás rendszereiről folytatott beszélgetések. Amint a könyv belső borítóján olvasható: a szerzők célja, hogy a névtörténetek segítségével feltárják az elnyomás egymásra épülő rendszereit az oktatásban. Eközben ajánlásokat, tanulságokat és kérdéseket is felvázolnak, hogy cselekvésre buzdítsák mindazokat, akik számára fontos a méltányosságra törekvő egyetemi légkör megteremtése.

A könyv két szerkesztőjéből ROBIN PHELPS-WARD, az amerikai Ball State University adjunktusa és egyik dékánhelyettese képviseli az akadémiai oldalt. WONJAE PHILLIP KIM játékonysági területen dolgozik pályázati menedzserként, korábban pedig különféle állami intézmények multikulturális szolgáltatásainál szerzett a jelen könyv szempontjából hasznos munkatapasztalatokat.

Gyűjteményüket elsősorban főiskolai és egyetemi oktatóknak szánják, akik keresik az identitásról szóló beszélgetések kezdeményezésének, elősegítésének és fenntartá-